

А.Б. Монтаев^{ORCID}, Ж.У. Аширова*, Н.П. Тәңкіш^{ORCID}Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
*e-mail: ashirova.zhazi@mail.ru**ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУ РЕСУРСТАРЫ:
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАСҚАРУДЫҢ
ҚИЫНДЫҚТАРЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ**

Бұл зерттеу халықаралық қатынастардағы трансшекаралық су ресурстарын реттеу, бар қиындықтар мен су дипломатиясын дамытудың мүмкін жолдарын қарастыруға арналған. Су өмір мен экожүйені сақтауда шешуші рөл атқарады, бірақ оның біркелкі таралмауы және өсіп келе жатқан тапшылығы мемлекетаралық қақтығыстарға қауіп төндіреді. 276-дан астам өзен бассейндері елдердің шекарасынан өтеді және әлем халқының шамамен 40% осы су көздерін ортақ пайдалануға байланысты. Осындай жағдайларда трансшекаралық су ресурстарын үйлестірілген және ұтымды басқару халықаралық өзара іс-қимылдың маңызды бөлігіне айналады.

Зерттеу барысында халықаралық келісімдерді, саяси-құқықтық құралдарды және суды басқару стратегияларын талдау әдістері қолданылады. Нил және Меконг өзендерінің келісімдері сияқты мемлекетаралық ынтымақтастықтың сәтті мысалдары зерттелді және тиімді өзара әрекеттесуге кедергі келтіретін кедергілер қарастырылды. Негізгі проблемалардың қатарына сенімді басқару тетіктерінің болмауы, саяси қолдаудың жеткіліксіздігі, жер үсті және жер асты суларын пайдалануды үйлестірудің күрделілігі, сондай-ақ құқықтық аспектілердегі белгісіздік жатады.

Жұмыста құқықтық нормаларды әзірлеуді, бірлескен реттеуші органдарды құруды және шешім қабылдау үшін ғылыми деректерді пайдалануды көздейтін су ресурстарын басқарудың кешенді тәсілінің маңыздылығына назар аударылады. Су дипломатиясы мемлекетаралық ынтымақтастықтың тұрақты дамуы мен нығаюына ықпал ететін қақтығыстардың алдын алу құралы ретінде қарастырылады.

Қорытындыда трансшекаралық су ресурстарын басқару саяси, құқықтық және ғылыми құралдарды біріктіруді талап ететіндігі атап көрсетілген. Халықаралық басқару құрылымдарын құру және су қауіпсіздігі мәселелеріне саяси міндеттемені сақтау суға сұраныстың өсуі мен климаттың өзгеруі жағдайында су ресурстарының біркелкі және әділ бөлінуін қамтамасыз етудің маңызды шарттары болып табылады.

Түйін сөздер: су дипломатиясы, трансшекаралық өзендер, ресурстарды басқару, кешенді тәсіл, су ресурстары, мегоударственное ынтымақтастық.

A.B. Montayev, Zh.U. Ashirova*, N.P. Tangkish

Mukhtar Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: ashirova.zhazi@mail.ru

**Transboundary Water Resources:
Challenges and Mechanisms of International Management**

This study is devoted to issues of regulation of transboundary water resources in international relations, consideration of existing difficulties and possible ways to develop water diplomacy. Water plays a key role in maintaining life and ecosystems, but its uneven distribution and increasing scarcity pose a threat of inter-State conflicts. More than 276 river basins cross national borders, and about 40% of the world's population depends on the sharing of these water sources. In such circumstances, coordinated and rational management of transboundary water resources is becoming an important part of international cooperation.

The research uses methods of analyzing international agreements, political and legal instruments, and water management strategies. Successful examples of interstate cooperation, such as agreements on the Nile and Mekong rivers, have been studied, as well as obstacles to effective cooperation. The main problems include the lack of reliable management mechanisms, insufficient political support, the difficulty of coordinating the use of surface and groundwater, as well as uncertainty in legal aspects.

The paper focuses on the importance of an integrated approach to water resources management, involving the development of legal norms, the creation of joint regulatory bodies and the use of scientific

data for decision-making. Water diplomacy is considered as a conflict prevention tool that promotes sustainable development and strengthens interstate cooperation.

In conclusion, it is emphasized that the management of transboundary water resources requires the integration of political, legal and scientific instruments. The establishment of international governance structures and the maintenance of political commitment to water security issues are important conditions for ensuring an even and equitable distribution of water resources in the face of increasing demand for water and climate change.

Keywords: water diplomacy, transboundary rivers, resource management, integrated approach, water resources, inter-state cooperation.

А.Б. Монтаев, Ж.У.Аширова*, Н.П. Танкиш

Южно-Казахстанский университет имени Мухтара Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*e-mail: ashirova.zhazi@mail.ru

Трансграничные водные ресурсы: вызовы и механизмы международного управления

Данное исследование посвящено вопросам регулирования трансграничных водных ресурсов в международных отношениях, рассмотрению существующих трудностей и возможных путей развития водной дипломатии. Вода играет ключевую роль в поддержании жизни и экосистем, однако ее неравномерное распределение и нарастающий дефицит создают угрозу межгосударственных конфликтов. Более 276 речных бассейнов проходят через границы стран, и около 40% населения мира зависит от совместного использования этих водных источников. В подобных условиях скоординированное и рациональное управление трансграничными водными ресурсами становится важной частью международного взаимодействия.

В рамках исследования применяются методы анализа международных соглашений, политико-правовых инструментов и стратегий водного управления. Изучены успешные примеры межгосударственного сотрудничества, такие как соглашения по рекам Нил и Меконг, а также рассмотрены препятствия, мешающие эффективному взаимодействию. К числу основных проблем относятся отсутствие надежных управленческих механизмов, недостаточная политическая поддержка, сложность координации использования поверхностных и подземных вод, а также неопределенность в правовых аспектах.

В работе акцентируется внимание на важности комплексного подхода к управлению водными ресурсами, предполагающего разработку правовых норм, создание совместных регулирующих органов и использование научных данных для принятия решений. Водная дипломатия рассматривается как инструмент предотвращения конфликтов, который способствует устойчивому развитию и укреплению межгосударственного сотрудничества.

В заключении подчеркивается, что управление трансграничными водными ресурсами требует интеграции политических, правовых и научных инструментов. Создание международных структур управления и сохранение политической приверженности вопросам водной безопасности являются важными условиями обеспечения равномерного и справедливого распределения водных ресурсов в условиях роста спроса на воду и изменения климата.

Ключевые слова: водная дипломатия, трансграничные реки, управление ресурсами, комплексный подход, водные ресурсы, межгосударственное сотрудничество.

Кіріспе

Су адамзаттың әл-ауқаты мен экожүйелердің денсаулығы үшін ең маңызды ресурс болып табылады, ал оның тұрақты басқарылуы халықаралық ынтымақтастықта критикалық маңызға ие. 276-дан астам өзен бассейндері саяси шекараларды кесіп өтетін және әлем халқының 40%-дан астамы трансшекаралық су жүйелеріне жататын аймақтарда тұратын жағдайда, су ресурстарын тиімді басқару басым міндетке айналады. Дегенмен, бұл ресурстарды басқару көптеген геосаяси, экономикалық және экологиялық

факторлармен байланысты қиындықтарға тап болады.

XX ғасырда стратегиялық маңызды табиғи ресурстарға, мысалы, мұнайға қол жеткізу мемлекетаралық қақтығыстардың себебі болды. Қазіргі уақытта халық санының өсуі, су ресурстарына сұраныстың артуы, олардың шектеулілігі және трансшекаралық су объектілерінің болуы суға қатысты қақтығыстардың туындауына негіз қалайды. Су мәселелері геосаяси маңыздылыққа ие бола бастады, бұл жаһандану мен халық санының өсуімен байланысты. Су стресі мен су ресурстарының теңсіз бөлінуі ұлттық қауіпсіз-

дікке қауіп төндіретін факторлар ретінде қарастырылады (Phillips et al., 2006).

Осы контексте трансшекаралық су ресурстарын басқаруда туындайтын геосаяси аспектілер мен мәселелерді талдайтын су дипломатиясы концепциясы қалыптасады. 153 мемлекет трансшекаралық өзендер, көлдер мен су қабаттарына ие болғандықтан, су ресурстарын үйлестірілген және тұрақты басқару қақтығыстардың алдын алу үшін қажетті шарт болып табылады. Су дипломатиясы трансшекаралық судың бөлінуі мен пайдаланылуымен байланысты шиеленістерді минимизациялауға бағытталған, бұл оны халықаралық қатынастардың маңызды элементі етеді. Су дипломатиясының бірегей анықтамасының болмауына қарамастан, зерттеушілер су ресурстарын басқару стратегияларын әзірлеу кезінде су секторынан тыс мақсаттарды ескерудің қажеттілігін атап өтеді (Hussein, 2023).

Сонымен қатар, су ресурстарын пайдалану көпжақты сипатқа ие және әр елдің ерекшеліктері қақтығыс қаупін арттырады. Халық санының өсуі, климаттың өзгеруі, қоршаған ортаның ластануы және жауын-шашын режимінің өзгеруі қолжетімді су ресурстарының саны мен сапасының азаюына әкеледі. Су ресурстарына меншік, басқару және пайдалану мәселелері қазіргі заманның маңызды сын-қатерлеріне айнауда. Олар саяси, демографиялық, экономикалық және діни қақтығыстармен тығыз байланысты, бұл технологиялық және құқықтық шешімдерді табуды қиындатады (Morris, 1997, p. 1).

2030 жылға қарай әлемде 3 миллиардтан астам адам су тапшылығына тап болады деп болжануда, бұл әлеуметтік шиеленістің, саяси тұрақсыздықтың және ықтимал қақтығыстардың өсуіне әкеледі (Maden, 2013, p. 100). Су қақтығыстары көбінесе этникалық, діни немесе идеологиялық айырмашылықтар бар аймақтарда, сондай-ақ кейбір мемлекеттердің су ресурстарына қол жеткізу артықшылықтары болған жағдайда туындайды. Сонымен қатар, су қоймаларының ластануы мен су тасқыны сияқты теріс факторлар шекаралас мемлекеттерге зиян келтіріп, қақтығыстарды ушықтыруы мүмкін.

2015 жылы қабылданған БҰҰ-ның 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму бағдарламасы (Тұрақты даму мақсаттары, ТДМ) қауіпсіз және қолжетімді ауыз суды қамтамасыз ету, судың сапасын жақсарту, ағынды суларды қайта өңдеу, тұщы су экожүйелерін қамтамасыз ету және су ресурстарын қорғау мәселелерін қамтиды. Бұл бағдарлама аясында су мәселелері азық-түлік қауіпсіздігі, денсаулық сақтау, климаттың өзге-

руі, энергетика және гендерлік теңдікпен өзара байланыста қарастырылады, бұл олардың көпсалалы сипатын көрсетеді.

Су дипломатиясы геосаяси ландшафтың өзгеруін, жаңа дипломатиялық тәсілдерді және су ресурстарының тапшылығын ескере отырып, зерттеушілер мен саясаткерлер арасында барған сайын маңызды бола түсуде. Дегенмен, бүгінгі күнге дейін су дипломатиясының бірегей анықтамасы жоқ, ал оның жүзеге асырылуы нақты контекстке байланысты өзгеріп отырады.

Келесі авторлар ұсынған тәсіл Орталық Азия, Меконг бассейні және Финляндия-Ресей су ресурстары саласындағы ынтымақтастық мысалдары арқылы көрсетіледі. Бұл тәсіл төрт негізгі кезеңнен тұрады: негізгі тақырыптар мен мүдделі тараптарды анықтау, қазіргі жағдайды талдау, факторлар мен сценарийлерді анықтау, сондай-ақ мүмкін болатын әрекеттерді анықтау. Бұл әдіс су дипломатиясы процестерінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді, су ресурстарына бағытталған және дипломатиялық бастамаларды айқын ажырата отырып, олардың дәстүрлі халықаралық ынтымақтастық механизмдерімен өзара толықтырылуын атап өтеді. Соңында, зерттеу су дипломатиясының сыртқы саясат эволюциясындағы маңызды кезең екенін растайды, бұл халықаралық қатынастарда бірлескен су ресурстарын басқарудың артып келе жатқан рөлін көрсетеді (Keskinen, 2021).

Зерттеу материалдары мен әдістері

Трансшекаралық өзен жүйелері мен су дипломатиясын зерттеу көпсалалы тәсілді талап етеді, ол кең ауқымды әдістер мен аналитикалық құралдарды біріктіреді. Су ресурстарын, соның ішінде беткі және жер асты суларының бірлескен басқарылуы трансшекаралық контексте күрделі мәселелерді шешудің негізгі механизмі ретінде қарастырылады. Бұл салада зерттеу және саясатты әзірлеу үшін әртүрлі методологиялық стратегиялар, соның ішінде құқықтық және саяси талдау, мүдделі тараптарды тарту, гидрологиялық және гидрогеологиялық бағалау, сондай-ақ қақтығыстарды шешу әдістері қолданылады.

Трансшекаралық өзендер мен су дипломатиясын зерттеудің негізгі методологиялық тәсілдерінің бірі – су ресурстарын пайдалануды реттейтін халықаралық келісімдер мен келісімшарттарды талдау. Бұл талдау келісімдердің мазмұнын, шарттарын және оларды әзірлеу мен жүзеге асыру механизмдерін зерттеуді қамтиды. Сонымен қатар, мүдделі тараптар мен сарапшы-

лармен тереңдетілген сұхбаттар сияқты сапалық әдістер қолданылады, бұл трансшекаралық су ресурстарын басқарудың саяси, экономикалық және әлеуметтік аспектілерін анықтауға мүмкіндік береді.

Гидрологиялық және гидрогеологиялық зерттеулер осы саладағы методологиялық құралдардың маңызды бөлігін құрайды. Бұл зерттеулерде беткі және жер асты сулары арасындағы күрделі өзара әрекеттерді зерттеуге, сондай-ақ антропогендік әрекеттер мен климаттық өзгерістердің су ресурстарына әсерін бағалауға мүмкіндік беретін заманауи модельдер мен кеңістіктік талдау әдістері белсенді түрде қолданылады.

Маңызды бағыттардың бірі – жергілікті қауымдастықтардың қатысуымен интеграцияланған зерттеулер (integrated participatory action research) сияқты партисипаторлық әдістерді пайдалану. Бұл әдістер жергілікті тұрғындарды және мүдделі тараптарды су реттеу саласындағы нормативтік-құқықтық базаны және саясатты әзірлеу процесіне тартуға ықпал етеді. Локалдық білімдер мен көзқарастарды шешім қабылдау процесіне енгізу су ресурстарын басқару стратегияларының тұрақтылығы мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Саяси-экономикалық талдау аясында гегемониялық күштердің бәсекелестік концепциялары қолданылады, бұл трансшекаралық су басқару саласындағы билік теңгерімін және бәсекелестік процестерді зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл тәсіл доминантты акторлардың ықпалын шектеу және маргинализацияланған топтардың позицияларын нығайту қажеттілігіне назар аударады, бұл су ресурстарын әділ және тұрақты бөлуді қамтамасыз ету үшін маңызды.

Аталған методологиялық тәсілдерден басқа, бұл салада нақты зерттеу әдістері, соның ішінде кейс-стадилер, салыстырмалы талдау және саясатты талдау кеңінен қолданылады. Әдістер мен құралдардың әртүрлілігін қолдану трансшекаралық су ресурстары мен су дипломатиясымен байланысты мәселелерді кешенді түсінуге, сондай-ақ оларды реттеу мен басқарудың тиімді стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Ғылыми әдебиеттерге шолу

Соңғы жылдардағы зерттеулер трансшекаралық су ресурстарын бірлесіп басқарудың критикалық маңыздылығын атап көрсетеді. Бір зерттеу 50-ден астам трансшекаралық су келісімдерінің тәжірибесін қамтиды, олар беткі және жер асты суларының пайдаланылуын реттейді, және сая-

си шекараларды кесіп өтетін су ресурстарын басқаруда интеграцияланған және үйлестірілген тәсілдің қажеттілігін айқындайды. Басқа зерттеу трансшекаралық су ынтымақтастығына қатысты көпсалалы тәсілдің артықшылықтарын көрсетеді, бұл су ресурстарын бірлесіп пайдаланудың ұзақ мерзімді пайдасын қамтамасыз етеді. Дегенмен, ғылыми әдебиет осы салада тиімді трансшекаралық ынтымақтастыққа кедергі келтіретін елеулі тосқауылдарды да көрсетеді. Кейбір аймақтарда су ресурстарын бірлесіп басқару шарттары жүйелі жоспарлаудың және беткі және жер асты суларының кешенді басқаруының болмауына байланысты жартылай жүзеге асырылуда.

Су саласындағы қақтығыстар, ынтымақтастық және қауіпсіздік мәселелеріне арналған әдебиет су дипломатиясын дамыту үшін негіз қалыптастырады (Grech-Madin et al., 2018). Алайда, жаһандық климаттық өзгерістер мен трансшекаралық су ресурстарын басқаруды реттейтін халықаралық келісімдер жағдайында су дипломатиясына универсалды («бір өлшем барлығына») тәсілдің тиімділігі төмендейді. Су ресурстарының өмірлік маңыздылығына қарамастан, трансшекаралық су қақтығыстарын ынтымақтастыққа айналдыру механизмдері әлсіз және шектеулі болып қала береді. Халықаралық ұйымдардың және басқа мүдделі тараптардың қызметінің тиімділігін арттыру үшін халықаралық су келіссөздерінде үйлестіруді нығайту, сондай-ақ халықаралық ынтымақтастық саласында сенімді және ұзақ мерзімді міндеттемелерді әзірлеу қажет.

Sidra Rizwan мен Majeed Irfan (2024) мәліметтері бойынша, су тапшылығы мәселесі жаһандық сипатқа ие болып, климаттық өзгерістер, халық санының өсуі және тұщы суға сұраныстың артуы нәтижесінде шиеленісуде. Бірнеше мемлекеттермен бөлінген трансшекаралық су ресурстары, соның ішінде өзендер мен көлдер, бәсекелес мүдделердің салдарынан қақтығыстарға ерекше ұшырайды. Су дипломатиясы – бұл осы ресурстарды бейбіт және әділ басқаруға, ынтымақтастықты қолдауға және қақтығыстардың салдарын минимизациялауға бағытталған стратегиялар мен келіссөз процестерін қамтитын ұғым. Трансшекаралық су ресурстарын басқару үшін институционалдық негіздерді құруға бағытталған елеулі күш-жігерге қарамастан, климаттық өзгерістер мен саяси шиеленістермен байланысты маңызды қиындықтар сақталып отыр. Бұл зерттеу трансшекаралық су қақтығыстарын шешудегі су дипломатиясының рөлін

қарастырады, құқықтық механизмдердің, саяси ерік-жігердің және көпжақты ынтымақтастықтың маңыздылығын атап өтеді, сондай-ақ су ресурстарын тұрақты басқаруды қамтамасыз ету үшін адаптивті стратегиялардың қажеттілігін негіздейді.

Қытай мен Үндістан арасындағы су дипломатиясы трансшекаралық су ресурстарын басқару мен пайдаланудың маңызды бағыты болып табылады және елеулі оң әсер етеді. Екі елдің жедел экономикалық дамуы жағдайында су ресурстарын рационалды бөлу мен қорғау жалпы мүдде тақырыбына айналады. Ярлунг Цангпо өзені сияқты трансшекаралық өзендер, сондай-ақ Үндістанның су ресурстарын ішкі бөлуді оңтайландыруға бағытталған өзен желілерін дамыту бағдарламасы осы дипломатияның негізгі элементтері болып табылады. Бұл ынтымақтастықтың оң әсері су ресурстарын басқару стратегияларында, су ресурстарын су жинау алаңында бөлуде, сондай-ақ Қытайдың батыс аймақтарының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде көрінеді. Қытай мен Үндістан арасындағы су дипломатиясы су ресурстарын тұрақты пайдалануды ілгерілетуде, сондай-ақ өңірлік бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайтуда маңызды рөл атқарады. Қытай мен Үндістанның су ресурстарын басқару саласындағы дипломатиясын зерттеу екі ел арасындағы қақтығыс пен ынтымақтастық динамикасын тереңірек қарастыруға мүмкіндік береді, бұл өңірдегі тұрақтылықты қамтамасыз ету және бейбіт қатынастарды нығайту үшін маңызды (Zixun Qiao, 2025).

Трансшекаралық су ресурстарын бірлесіп басқару

Трансшекаралық су ресурстарын бірлесіп басқару олардың әділ және тұрақты пайдаланылуын қамтамасыз етудің маңызды шарты ретінде ұзақ уақыт бойы мойындалды. Соңғы жылдары беткі суларды басқарумен қатар, жер асты су көздерін реттеу қажеттілігіне де назар аударылды. Алайда, трансшекаралық контексте беткі және жер асты суларының басқарылуын интеграциялау шектеулі болып қалуда, және тек бірнеше халықаралық келісімдер бұл мәселені тікелей қозғайды.

Су ресурстарын бөлісетін мемлекеттер арасындағы тиімді ынтымақтастық су сапасын арттыруға, экожүйелердің тұрақты дамуына және қақтығыстардың ықтималдығын төмендетуге ықпал етеді. Трансшекаралық су ресурстарын басқарудағы кооперативтік тәсілдің негізгі элементтері мыналарды қамтиды: су ресурстарын пайдалану мен қорғауды реттейтін заңды мін-

детті келісімдер жасау; келісімдердің орындалуын қамтамасыз ету және іс-әрекеттерді үйлестіру үшін бірлескен комиссиялар немесе басқа басқару органдарын құру; негізделген шешімдер қабылдау үшін ғылыми зерттеулер жүргізу және деректер жинау. Сонымен қатар, жергілікті қауымдастықтарды, үкіметтік емес ұйымдарды және басқа мүдделі тараптарды шешім қабылдау процесіне тартудың маңызы зор, бұл кең ауқымды мүдделерді ескеруге мүмкіндік береді.

Су ресурстарын басқаруда өзгермелі жағдайларға бейімделе алатын икемді тәсілдерді дамыту жана сын-қатерлер мен мүмкіндіктерге тиімді жауап берудің ажырамас бөлігі болып табылады. Сонымен қатар, елдер арасында ақпарат алмасу және озық тәжірибелермен бөлісу платформаларын құру, семинарлар мен конференцияларды өткізу ынтымақтастық пен интеграция деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Су ресурстарын бірлесіп басқарудың табысты мысалдарына Ніл және Меконг өзендері бойынша келісімдер жатады. Ніл келісімі аясында қатысушы мемлекеттер Ніл өзенінің су ресурстарын басқарумен айналысатын Ніл комиссиясын құрды. Сол сияқты, Меконг келісімі Меконг өзенінің су ресурстарын тұрақты басқару және экожүйені қорғау бойынша жұмыс істейтін Меконг комиссиясының құрылуына әкелді.

Бұл мысалдар трансшекаралық су басқарудағы кооперативтік тәсілдің маңыздылығын растайды. Мұндай механизм су ресурстарын тұрақты және әділ пайдалануды қамтамасыз етеді, сондай-ақ мемлекетаралық қақтығыстардың алдын алуға ықпал етеді. Бұл мақсаттарға ғылыми деректерге негізделген және мүдделі тараптардың белсенді қатысуымен жүзеге асырылатын тиімді мемлекетаралық ынтымақтастық жағдайында қол жеткізу мүмкін.

Трансшекаралық су ресурстарын тиімді басқарудағы кедергілер

Трансшекаралық су ресурстарын тиімді басқарудағы негізгі сын-қатерлердің бірі – сенімді басқару механизмдерінің болмауы және оларды құру мен қолдауға саяси ерік-жігердің жетіспеушілігі. Юрисдикциялардың қабаттасуы, ұлттық мүдделердің әртүрлілігі және жағалаудағы мемлекеттер арасындағы ықпалдың теңсіз бөлінуі кооперативтік келісімдердің қалыптасуына кедергі келтіреді. Сонымен қатар, беткі және жер асты суларының өзара байланысын қамтитын су жүйелерінің күрделілігі интеграцияланған басқару тәсілдерін әзірлеуді қиындатады.

Трансшекаралық су ресурстарын тиімді басқару көптеген кедергілермен бетпе-бет келеді,

олар мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты қиындатуы мүмкін. Ынтымақтастықты үйлестіруге кедергі келтіретін негізгі факторлардың бірі – сенімді басқару механизмдерінің және саяси ерік-жігердің болмауы. Заңнамалық айырмашылықтар мен қарама-қайшы ұлттық басымдықтар жиі дауларға алып келіп, бірлескен стратегияларды әзірлеуге кедергі келтіреді.

Тарихи шиеленістер мен су ресурстарын бөлу мәселелері жағдайды одан әрі қиындатуы мүмкін, әсіресе күштердің теңгерімі теңсіз аймақтарда. Экономикалық даму деңгейі мен технологиялық әлеуеттегі айырмашылықтар да су ресурстарына қолжетімділік пен оларды пайдалану мүмкіндіктерінде дисбаланс тудырады.

Тағы бір маңызды мәселе – су ресурстарының жағдайы туралы деректер мен ақпараттың жетіспеушілігі, бұл негізделген шешімдер қабылдауды қиындатады. Көптеген елдерде су сапасы мен көлемін бақылауға мүмкіндік беретін мониторинг жүйелері жоқ, бұл бірлескен жоспарлау мен басқаруды қиындатады.

Сонымен қатар, трансшекаралық су ресурстарын реттеуге арналған нормативтік-құқықтық база көбінесе жеткілікті түрде дамымаған. Халықаралық ережелер мен стандарттардың болмауы құқықтық белгісіздікке алып келіп, ынтымақтастықты қиындатады.

Мемлекеттер арасындағы мәдени және әлеуметтік айырмашылықтар да су басқару мәселелеріне деген көзқарас пен басымдықтарды әсер етіп, қосымша кедергілер тудыруы мүмкін. Осы кедергілерді жеңу үшін трансшекаралық су басқару мәселелерін ғылыми, құқықтық және саяси аспектілерді ескере отырып, көпсалалы тәсілмен қарастыру қажет, сондай-ақ барлық мүдделі тараптарды шешім қабылдау процесіне белсенді түрде тарту маңызды.

Глобалдық су басқару мәселелерін шешу үшін дәстүрлі бассейндік тәсілден бас тартып, беткі және жер асты суларының басқарылуын интеграциялау, қабылданатын шешімдердің экологиялық, әлеуметтік және экономикалық контекстін ескеру қажет. Ғылым мен саясатты біріктіретін көпсалалы тәсілді қолдану трансшекаралық су басқарудың тиімді және әділ моделін әзірлеуге мүмкіндік береді, бұл қақтығыстарды ынтымақтастыққа айналдыруға қабілетті.

Трансшекаралық су ынтымақтастығындағы негізгі мәселелер көбінесе басқару механизмдерінің және саяси ерік-жігердің болмауымен байланысты. Су бөлінісі, сапасы және пайдалану басымдықтары бойынша қақтығыстар коопера-

цияға кедергі келтіруі мүмкін, әсіресе ықпалдың теңсіз бөлінуі немесе тарихи шиеленістер бар аймақтарда. Бұл кедергілерді жеңу үшін трансшекаралық су ресурстарын басқарудың ғылыми, құқықтық және саяси аспектілерін интеграциялайтын көпсалалы тәсіл қажет.

Трансшекаралық су ресурстарын басқарудың кешенді стратегиясы – бұл бірлескен су ресурстарын пайдалану мен қорғауға қатысты мәселелерді жан-жақты қарастыруға бағытталған тұтас тәсіл. Мұндай тәсіл су экожүйелерінің өзара байланысын, әлеуметтік-экономикалық және мәдени факторларды ескере отырып, барлық мүдделі тараптардың мүдделерін ескеруге мүмкіндік береді.

Кешенді тәсілдің негізгі принциптері әртүрлі секторларды, мысалы, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп және экологияны интеграциялауды қамтиды, бұл экожүйелерге теріс әсерді минимизациялауға және ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Жергілікті қауымдастықтарды және үкіметтік емес ұйымдарды тарту қабылданатын шешімдердің легитимдігін арттырып, су ресурстарын әділ бөлуді қамтамасыз етеді.

Су ресурстарын ғылыми зерттеу және мониторинг жүргізу саясатты қалыптастыруда шешуші рөл атқарады, климаттың өзгеруінің салдарын бағалауға және су пайдаланушыларының қажеттіліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Тұрақтылық принципі экожүйелерді қорғау мен барлық адамдар үшін таза суға қолжетімділікті қамтамасыз етудің маңыздылығын атап көрсетеді.

Климаттық жағдайлардың және әлеуметтік-экономикалық факторлардың өзгермелілігін ескере отырып, су ресурстарын басқару жүйелерінің икемділігі мен бейімделгіштігі туындайтын сын-қатерлерге тиімді жауап беруге мүмкіндік береді. Халықаралық ынтымақтастық және трансшекаралық су ресурстарын бірлесіп басқарудың құқықтық механизмдерін құру тұрақты нәтижелерге қол жеткізудің қажетті шарттары болып табылады.

Кешенді тәсілді табысты жүзеге асырудың мысалдары, мысалы, Ніл және Меконг комиссиялары, экологиялық, әлеуметтік және экономикалық аспектілерді басқару процестеріне интеграциялаудың тиімділігін көрсетеді. Осылайша, трансшекаралық су басқарудағы кешенді тәсіл халықаралық деңгейде су ресурстарын тұрақты және әділ пайдалануды қамтамасыз ету үшін қажетті шарт болып табылады.

Трансшекаралық су ресурстарын бірлесіп басқаруды жетілдіру

Беткі және жер асты су ресурстарын трансшекаралық аймақтарда басқару – бұл көп аспектілі тәсілді талап ететін күрделі міндет. Бұл интеграцияланған деректер алмасу жүйелерін және мониторинг механизмдерін әзірлеуді, тараптардың әділ өкілдігін қамтамасыз ететін бірлескен басқару органдарын құруды, сондай-ақ қоршаған орта мен саяси жағдайдағы өзгерістерге жауап бере алатын икемді және бейімделгіш басқару механизмдерін енгізуді қамтиды.

Мұндай жағдайларда су ресурстарын басқарудың тиімділігін арттыру әртүрлі стратегиялар мен шараларды интеграциялауды талап етеді, олар ресурстардың тұрақты және әділ пайдаланылуын қамтамасыз етуге бағытталған. Соңғы мақсат – бірлесіп пайдаланылатын су ресурстарының құқықтары мен міндеттерін нақты анықтайтын құқықтық база мен институционалдық механизмдерді қалыптастыру. Эффективті басқару құралдары міндетті және ұсыныстық нормативтік актілерді қамтуы тиіс, олар ынтымақтастықты қолдап, қақтығыстарды шешуді жеңілдетеді.

Су ресурстары саласындағы негізделген шешімдер қабылдау үшін сенімді және өзекті деректерге қол жеткізу өте маңызды. Елдер арасында бірлескен мониторинг және ақпарат алмасу жүйелерін құру қолжетімді су ресурстарының көлемі мен сапасы туралы толық ақпарат алуға, сондай-ақ ластану мен климаттың өзгеруі сияқты әлеуетті қауіптерді анықтауға мүмкіндік береді.

Ғылыми зерттеулер су ресурстарының экологиялық теңгерімді сақтау және тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін маңыздылығына назар аударуы тиіс. Бұл су ресурстарының көпфункционалды экожүйелік қызметтерін, соның ішінде суды тазарту, су тасқынын реттеу және ауыл шаруашылығын қамтамасыз етуді зерттеуді қамтиды. Су мен қоршаған ортаның басқа элементтері арасындағы күрделі өзара байланыстарды терең түсіну су ресурстарын қорғау мен басқаруды тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Су ресурстарын тиімді басқару барлық мүдделі тараптардың, соның ішінде жергілікті қауымдастықтардың, үкіметтік емес ұйымдардың (ҰҰҰ), бизнес құрылымдарының және мемлекеттік агенттіктердің белсенді қатысуын талап етеді. Әр түрлі топтарды шешім қабылдау процесіне тарту ресурстарды әділ бөлуді қамтамасыз етіп, басқару шешімдерінің легитимдігін арттырады.

Қоғамдық консультациялар мен диалог платформалары барлық қатысушылардың қажеттіліктері мен алаңдаушылықтарын анықтауға көмектеседі. Су ресурстарын басқару экожүйелерді қорғау, биоәртүрлілікті сақтау және барлық адамдар үшін таза суға қолжетімділікті қамтамасыз ету сияқты тұрақтылық принциптеріне негізделуі тиіс. Климаттық өзгерістер мен әлеуметтік-экономикалық факторларды ескеретін бейімделгіш басқару су ресурстарын басқару процесінде туындайтын сын-қатерлер мен мүмкіндіктерге тиімді жауап беруге мүмкіндік береді.

Халықаралық ынтымақтастық бірлескен су ресурстарын тиімді басқарудың ажырамас элементі болып табылады. Тәжірибе, білім және табысты практикалармен алмасу үшін аймақтық және жаһандық платформаларды құру жалпы мәселелерді шешуге тиімді шешімдер әзірлеуге ықпал етеді. Су сапасын жақсартуға, су ресурстарын басқаруды оңтайландыруға және экожүйелерді қорғауға бағытталған бірлескен бастамалар мемлекеттер арасындағы сенімді нығайтып, ұзақ мерзімді ынтымақтастықтың негізін қалауға қабілетті.

Трансшекаралық су ресурстарымен байланысты мәселелерді тиімді шешу үшін құқықтық, ғылыми, әлеуметтік және экологиялық аспектілерді ескеретін кешенді тәсіл қажет. Мұндай тәсіл тұрақты және әділ нәтижелерге қол жеткізудің кілтті факторы болып табылады.

Қорытынды

Халықаралық шекараларды кесіп өтетін немесе белгіленген өзендерді, көлдерді және сулы горизонттарды қамтитын трансұлттық су ресурстары елдер арасындағы саяси, экономикалық және экологиялық динамикаға айтарлықтай әсер ететін күрделі халықаралық қатынастар желісіндегі маңызды байланыс ретінде қарастыруға болады. Халық санының өсуіне, урбанизацияға, индустрияландыруға және ауыл шаруашылығының кеңеюіне байланысты тұщы суға сұраныстың артуы климаттың өзгеруіне байланысты судың қолжетімділігінің өзгермелілігінің артуымен бірге осы ортақ су ресурстарына үлкен қысым көрсетіп, бар шиеленісті күшейтіп, жаңа проблемаларды тудырды. халықаралық ынтымақтастық үшін (Gurpy & Anderson, 2017). Бұл ресурстарды бөлу және басқару даулардың негізгі нүктесіне айналды, көбінесе су құқығы, инфрақұрылымды дамыту, ластануды бақылау және тең қолжетімділік туралы дауларды тудыр-

ғаны мәлім (Angelakis et al., 2021). Суға қатысты әртүрлі көзқарастар, мысалы, оны тауарға қарсы адам құқығы ретінде қарастыру, ұлттар, провинциялар және қауымдастықтар арасындағы қақтығыстарға әкелуі мүмкін, бұл су ресурстарын бейбіт және тиімді басқаруға қол жеткізу үшін осы перспективаларды сәйкестендіру қажеттілігін де көрсетеді.

Трансұлттық су ресурстарына тән сипаттамалар, мысалы, олардың ортақ табиғаты және олар қолдайтын экожүйелердің өзара байланысы ұлттық шекарадан асып түсетін бірлескен басқару жүйесін қажет етеді. Бұл ресурстарды тиімді басқару гидрологиялық циклді, экологиялық процестерді және судың қолжетімділігіне, сұранысына және сапасына әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторларды жан-жақты түсінуді талап етеді (Шнайдер және басқалар., 2016). Мұндай ынтымақтастықтың болмауы бөгеттер салу немесе қайта бағыттау сияқты біржақты әрекеттерге әкелуі мүмкін, бұл төменгі ағыстағы пайдаланушыларға зиянды әсер етуі мүмкін, саяси үйкеліс тудыруы және қақтығыстарға ұласуы мүмкін. Су қақтығыстарының негізгі себептеріне шекараны делимитациялау, батпақтану, өзен ағынын бұру және саяси күйзелістер жатады, бұл қақтығыстардан адам шығыны соңғы онжылдықтардағы табиғи апаттардан асып түседі. Бұл аймақтық тұрақтылық пен адам қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін сумен байланысты дауларды шешудің өзектілігін көрсетеді (Angelakis et al., 2021). Сонымен қатар, суды пайдалануға байланысты ішкі қақтығыстар жиі кездеседі, бұл қауымдастықтар арасында тең емес бөлінуге әкеледі, бұл дамыған және дамушы аймақтардың алдында тұрған мәселе (Гамильтон және басқалар., 2020). Трансшекаралық су келісімдері белгісіз экологиялық және климаттық жағдайларды, сондай-ақ 2050 жылға қарай жер шарының халқын 9,7 миллиардқа дейін арттыратын және қала тұрғындарының санын екі есеге арттыратын әлеуметтік және демографиялық өзгерістерді шешуге жеткілікті сенімді болуы керек (Gurry & Anderson, 2017).

Халықаралық құқық пен институттар ынтымақтастықты жеңілдетуде және трансұлттық су ресурстарына қатысты дауларды шешуде шешуші рөл атқарады. Шарттар, келісімдер мен конвенциялар су құқығын белгілеу, экологиялық стандарттарды белгілеу, деректермен алмасу мен бірлескен мониторингті ілгерілету үшін негіз болып табылады. Алайда, осы құқықтық құралдардың тиімділігі мемлекеттердің өз міндеттемелерін орындауға және адал келіссөздер

жүргізуге дайын болуына байланысты. Экологиялық дипломатия өзінің агрессивті емес және икемді сипаттамаларымен ортақ су ресурстарына қатысты дауларды шешудің, тұрақты дамуды ынталандырудың, кедейлікті азайтудың және экологиялық тұрақтылықтың құнды құралы ретінде мақұлданды.

Сонымен қатар, халықаралық ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар және ғылыми-зерттеу институттары сияқты мемлекеттік емес субъектілерді тарту білім алмасуды ілгерілету, әлеуетті арттыру және мүдделі тараптардың трансұлттық су ресурстарын басқаруға қатысуы үшін өте маңызды. Бұл субъектілер техникалық сараптаманы қамтамасыз ете алады, диалогты жеңілдетеді және келісімдердің орындалуын бақылай алады, бұл тиімдірек және әділ нәтижелерге ықпал етеді. Халықаралық су заңнамасындағы техникалық, экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және саяси критерийлердегі олқылықтарды жою қоршаған ортаға зиян келтірудің, қақтығыстардың және сенімсіздіктің алдын алу үшін өте маңызды.

Қорытындылай келе, трансұлттық су ресурстары қақтығыстардың алдын алу және тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін мұқият басқару мен ынтымақтастықты қажет ететін халықаралық қатынастардың маңызды элементі болып табылады. Муниципалитеттер арасындағы ынтымақтастықты жақсарту және сұранысты басқару саясатындағы өзгерістер суға деген сұранысты азайту және суды тиімді пайдалануды үйлестіру үшін қажет (Шнайдер және басқалар., 2016). Инфрақұрылымдық шараларды өршіл институционалдық реформалармен біріктіру тұрақты сумен жабдықтауды қамтамасыз ете алады, ал деректерді басқару мен ашықтықты жақсарту тұрақты аймақтық су ресурстарын басқаруға қол жеткізу үшін өте маңызды. Қалалар қол жетімді ақпараттан бастап тиісті әлеуетке, қаржыландыруға, ашықтыққа, мүдделі тараптарды тартуға және салалық саясаттағы келісімділікке дейін осы мәселелерді тиімді шешу үшін институционалдық негіздердің болуын қамтамасыз етуі керек (Romano & Akhmouch, 2019). Ортақ су ресурстарын бірлесіп және тұрақты басқарудың императиві алдағы жылдары ғана күшейе түседі, бұл инновациялық тәсілдерді, институттарды нығайтуды және дауларды бейбіт жолмен шешуге деген ұмтылысты талап етеді. Су ресурстары мемлекеттердің жүргізетін саясатына байланысты бейбітшілік көзі де, қақтығыс себептері де болуы мүмкін. Су ресурстарының едәуір бөлігі трансшекаралық сипатқа ие, ал бұл, әсіресе кли-

маттың өзгеруі салдарынан қолжетімді су қорларының қысқаруы жағдайында, қақтығыстар мен тұрақсыздық ықтималдығын арттырады.

Экологиялық ынтымақтастық трансшекаралық деңгейде мемлекеттер арасындағы өзара тәуелділікті нығайтуға ықпал етеді. Бұл су ресурстарын басқаруда трансшекаралық өзара әрекеттесу мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі, ал бұл өз кезегінде қақтығыстардың алдын алуға мүмкіндік береді. Алайда, Қазақстанның саяси ғылымында су дипломатиясы концепциясы әлі де кең академиялық назарға ие бола қойған жоқ.

Су дипломатиясы аясында, дәстүрлі дипломатиялық практика сияқты, негізгі элементтер институционалдық құрылым мен құқықтық нормалар болып табылады. Осы контексте танылған халықаралық ұйымдардың болуы және олардың су дипломатиясындағы құқықтық статусын анықтау су ресурстарымен байланысты дауларды шешуде маңызды факторларға айналады.

Аталған зерттеу «су дипломатиясы» концепциясына арналған ғылыми әдебиетті терең талдауды ұсынады. Бұл тәсіл жағалаудағы мемле-

кеттер арасында су ресурстарын пайдалану мен бөлу мәселелерінен туындайтын қақтығыстарды шешуге инновациялық шешімдер ұсынады.

Трансшекаралық су ресурстарын басқару халықаралық қатынастардағы күрделі және өзекті міндет болып табылады. Оның шешімі саяси шекараларды қамтитын кешенді тәсілді талап етеді, бұл беткі және жер асты суларына қатысты.

Сенімді басқару құрылымдарын қалыптастыру, саяси ерік-жігерді сақтау және ғылым мен саясатты біріктіретін тәсілді енгізу – ортақ ресурстарды тұрақты және әділ пайдалануды қамтамасыз ету жолындағы маңызды қадамдар болып табылады.

Трансшекаралық су ресурстарын тиімді басқару саясаткерлердің, ғалымдардың және барлық мүдделі тараптардың бірлескен күш-жігерін талап етеді. Халықаралық ынтымақтастыққа кедергілерді жеңу және беткі және жер асты суларының бірлескен басқару механизмдерін жетілдіру су ресурстарын әділ және ұзақ мерзімді бөлу үшін шешуші рөл атқарады, әсіресе су тапшылығы мен экологиялық өзгерістер жағдайында.

Әдебиеттер

- Phillips, D., Daoudy, M., McCaffrey, S., Öjendal, J. ve Turton, A. (2006). Transboundary Water Cooperation as a Tool for Conflict Prevention and for Broader Benefit-sharing. *Global Development Studies*, No: 4. Prepared for the Ministry for Foreign Affairs: Sweden.
- Morris, M. E. (1997). Water and Conflict in the Middle East: Threats and Opportunities. *Studies in Conflict & Terrorism*, 20(1), 1-13.
- Maden, T. E. (2013). The Problem of Cooperation in Transboundary Watersheds. *Middle East Analysis*, 5(53), 23-31.
- Grech-Madin, C., Döring, S., Kim, K. ve Swain, A. (2018). Negotiating Water across Levels: A Peace and Conflict “Toolbox” for Water Diplomacy. *Journal of Hydrology*, 559, 100-109.
- Rizwan, Sidra & Irfan, Majeed. (2024). Water Diplomacy: Addressing Transboundary Water Conflicts in a Resource-Scarce World. 10.13140/RG.2.2.32963.92967.
- Zixun Qiao (2025). Influence of China-India Water Diplomacy on Water Resources Management in Western China. *Highlights in Business, Economics and Management*. 47. 204-210. 10.54097/gnt5km78.
- Hussein, Hussam & Campbell, Zoe & Leather, Josephine & Ryce, Patrick. (2023). Putting diplomacy at the forefront of Water Diplomacy. *PLOS Water*. 2. e0000173. 10.1371/journal.pwat.0000173.
- Keskinen, Marko & Salminen, Erik & Haapala, Juho. (2021). Water Diplomacy Paths – an approach to recognise water diplomacy actions in shared waters. *Journal of Hydrology*. 602. 126737. 10.1016/j.jhydrol.2021.126737.
- Angelakis, A. N., Valipour, M., Ahmed, A. T., Tzanakakis, V. A., Paranychianakis, N. V., Krasilnikoff, J. A., Drusiani, R., Mays, L. W., El-Gohary, F. A., Koutsoyiannis, D., Khan, S., & Giacco, L. J. D. (2021). Water Conflicts: From Ancient to Modern Times and in the Future. In *Sustainability* (Vol. 13, Issue 8, p. 4237). Multidisciplinary Digital Publishing Institute. <https://doi.org/10.3390/su13084237>
- Guppy, L., & Anderson, K. (2017). Global Water Crisis: The Facts. <http://collections.unu.edu/view/UNU:6368>
- Hamilton, S. H., Merritt, W., Das, M., Rahman, M. W., Bhuiya, S. S., Carter, L., Cosijn, M., Roth, C., Singha, S., & Syme, G. J. (2020). Integrated Assessment—How Does It Help Unpack Water Access by Marginalized Farmers? In *Water* (Vol. 12, Issue 12, p. 3444). Multidisciplinary Digital Publishing Institute. <https://doi.org/10.3390/w12123444>
- Hassan, M., Afridi, M. K., & Khan, M. I. (2019). Water security and environmental security in a national and regional context: envisioning environmental diplomacy for cooperation. In *Water Policy* (Vol. 21, Issue 6, p. 1139). UWA Publishing. <https://doi.org/10.2166/wp.2019.072>
- Romano, O., & Akhmouch, A. (2019). Water Governance in Cities: Current Trends and Future Challenges. In *Water* (Vol. 11, Issue 3, p. 500). Multidisciplinary Digital Publishing Institute. <https://doi.org/10.3390/w11030500>

Schneider, F., Bonriposi, M., Graefe, O., Herweg, K., Homewood, C., Huss, M., Kauzlaric, M., Liniger, H., Rey, E., Reynard, E., Rist, S., Schädler, B., & Weingartner, R. (2016). MontanAqua: Tackling Water Stress in the Alps: Water Management Options in the Crans-Montana-Sierre Region (Valais). In GAIA – Ecological Perspectives for Science and Society (Vol. 25, Issue 3, p. 191). oekom verlag. <https://doi.org/10.14512/gaia.25.3.11>

Авторлар туралы мәлімет:

Монтаев Ардақ Базарбекұлы – Ph.D., Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетіндегі саясаттану кафедрасының доценті (Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: elim_menim@mail.ru).

Аширова Жазира Уәлиханқызы – Ph.D., Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетіндегі саясаттану кафедрасының доценті (Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: ashirova.zhazi@mail.ru).

Тәңкіш Назира Полотқызы – Ph.D., Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетіндегі саясаттану кафедрасының доценті (Шымкент қ., Қазақстан, e-mail: tankish81@mail.ru).

Информация об авторах:

Монтаев Ардақ Базарбекович – Ph.D., доцент кафедры политологии Южно-Казахстанского университета имени Мухтара Ауэзова (г. Шымкент, Казахстан, e-mail: elim_menim@mail.ru).

Аширова Жазира Валихановна – Ph.D., доцент кафедры политологии Южно-Казахстанского университета имени Мухтара Ауэзова (г. Шымкент, Казахстан, e-mail: ashirova.zhazi@mail.ru).

Танкиш Назира Полотовна – Ph.D., доцент кафедры политологии Южно-Казахстанского университета имени Мухтара Ауэзова (г. Шымкент, Казахстан, e-mail: tankish81@mail.ru).

Information about the authors:

Ardak Bazarbekovich Montayev – Ph.D., Associate Professor of the Department of Political Science at Mukhtar Auezov South Kazakhstan University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: elim_menim@mail.ru).

Zhazira Valikhanovna Ashirova – Ph.D., Associate Professor of the Department of Political Science at the Mukhtar Auezov South Kazakhstan University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: ashirova.zhazi@mail.ru).

Nazira Polotovna Tankish – Ph.D., Associate Professor of the Department of Political Science at Mukhtar Auezov South Kazakhstan University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: tankish81@mail.ru).

Алғаш жіберілді: 27 жетоқсан 2024 жыл

Қайта тіркелді: 15 қаңтар 2025 жыл

Қабылданды: 5 наурыз 2025 жыл